

Immaterieel erfgoed als proeftuin van een mondialiserende samenleving

Kennisagenda 2017-2020
Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland

ONDERZOEKSLIJN 1

CONTROVERSIEEL IMMATERIEEL ERFGOED

Hoe ga je om met maatschappelijke discussies rond immaterieel erfgoed?

Wat doe je als een immaterieel erfgoed dat jij fantastisch vindt in de ogen van anderen écht niet door de beugel kan? In de onderzoekslijn Controversieel Immaterieel Erfgoed doen we specifiek onderzoek naar immaterieel erfgoed dat maatschappelijke discussie oproept. Hoe ga je daarmee om?

De uitdagingen

Het Kenniscentrum organiseert jaarlijks enkele contactdagen voor immaterieel-erfgoedgemeenschappen. Op een IE-dag in het voorjaar van 2018 bleek dat verschillende erfgoedgemeenschappen worstelen met de vraag: hoe ga je om met kritiek van buitenaf op jouw immaterieel erfgoed? Voorbeelden zijn: vreugde- en paasvuren, de cultuur van pijproken en het afsteken van consumentenvuurwerk met oud en nieuw. Al deze cultuuruitingen zijn opgenomen in de Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland.

Waarom roept immaterieel erfgoed soms discussie op?

Zelf beschouwen leden van een erfgoedgemeenschap hun eigen immaterieel erfgoed meestal als vanzelfsprekend. Voor buitenstaanders kan er echter aanleiding zijn kritiek te uiten. Veranderende ideeën in de samenleving over gezondheid, milieu, veiligheid, gender en dierenrechten spelen hierbij een rol. Doordat de maatschappij dynamisch is en continu verandert, wordt immaterieel erfgoed als het ware soms ‘vanzelf’ controversieel. Critici stellen vervolgens de vraag: moeten we deze cultuuruiting in deze vorm eigenlijk wel voor volgende generaties in stand houden? Controversieel worden kan elke vorm van immaterieel erfgoed overkomen.

Er zijn tal van voorbeelden van immaterieel erfgoed dat onder vuur ligt. Zo krijgen fruitcorso's kritiek op hun vermeende voedselverspilling. Ook erfgoed waarin dieren een hoofdrol spelen, zoals de postduivensport en paardenmarkten, roept tegenwoordig veel discussie op: leiden deze cultuuruitingen niet tot dierenleed? Sinds 2002 is Duitsland het eerste land waar dieren grondwettelijke bescherming genieten, en ook in Nederland en verschillende andere landen neemt de aandacht voor dierenrechten en dierenleed toe.

Het immaterieel erfgoed van Pride Amsterdam wordt weer geconfronteerd met een ander soort controverses, waarbij gender, inclusiviteit en exclusiviteit de hoofdrol spelen. Ondanks de Nederlandse juridische gelijkheid tussen mannen, vrouwen en LGBTQ+ is de sociale acceptatie niet voor iedereen vanzelfsprekend. Hoe ga je hier als erfgoedgemeenschap mee om?

En dan is er uiteraard de discussie rondom Zwarte Piet, het bekendste voorbeeld van controversieel immaterieel erfgoed in Nederland. Dit element in het Sinterklaasfeest wordt door diverse groepen uit de samenleving zeer verschillend ervaren. Sommigen zien Piet als racistisch en

stereotyperend, anderen als een onschuldig onderdeel van een sociale traditie, een kinderfeest. Het maatschappelijk debat loopt regelmatig hoog op, waardoor het zelfs op de politieke agenda terechtkomt en er rechtszaken over worden gevoerd.

Hoe ga je om met kritiek?

De vraag die voor al deze erfgoedgemeenschappen speelt is: hoe ga je om met de kritiek? Vaak kunnen erfgoeddragers zelf niet exact aangeven wat de precieze achtergrond, inhoud, intentie en betekenis is van hun immaterieel erfgoed. Ook hun critici – die meestal geen onderdeel zijn van de erfgoedgemeenschap – weten dit niet precies. Daarnaast is het belangrijk te beseffen dat zowel binnen de erfgoedgemeenschappen als in de kring van critici verschillende perspectieven bestaan. Dit duiden wij aan met de term ‘multiperspectiviteit’.

Doel van het onderzoek

Het doel van de onderzoekslijn Controversieel Immaterieel Erfgoed is meer inzicht en de erfgoedgemeenschappen handvatten geven hoe om te gaan met kritiek vanuit de maatschappij op hun levende erfgoed.

Dit doel willen we bereiken door een tool te ontwikkelen waarin we een praktische methode presenteren: hoe kun je als erfgoeddrager, maar ook als andere stakeholder, omgaan met controverses rondom immaterieel erfgoed? Bij elke controversie zijn meerdere partijen met verschillende belangen te onderscheiden. Voor al deze partijen kan het nuttig zijn een praktische handreiking te hebben hoe om te gaan met het immaterieel erfgoed dat ter discussie staat. Achterliggend doel is zo bij te dragen aan de kwaliteit van het interne, het externe en het openbare debat rondom controversieel immaterieel erfgoed.

Omgaan met kritiek vraagt altijd om reflectie op de eigen houding. De praktische reflectiemethode die wij willen ontwikkelen biedt een stappenplan voor alle stakeholders om systematisch na te denken. De methode brengt structuur aan in het denken over en het reflecteren op het eigen denken en handelen. De reflectiemethode hoort alleen vragen op te roepen, om zo te zorgen dat alle meningen en belangen gehoord worden. Doel is kennis te nemen van elkaars referentiekader en je te verplaatsen in meerdere perspectieven, de genoemde multiperspectiviteit.

Aanpak en tijdspad

Om onze doelen in deze onderzoekslijn te bereiken, voeren we van 2018 tot 2020 een aantal onderzoeken en acties uit die op elkaar aansluiten.

Wat is ‘controversieel’?

Het Kenniscentrum gebruikt de term ‘controversieel immaterieel erfgoed’ puur beschrijvend, in de betekenis: ‘immaterieel erfgoed waar in de samenleving discussie over is’. De term ‘controversieel’ houdt dus geen waardeoordeel in over het erfgoed zelf.

Filosofie

Filosoferen: loskomen uit je eigen positie

Het is moeilijk om aan filosoferen te ontkomen. Wie zijn mening geeft en uitdraagt, wordt al snel geconfronteerd met een perspectief dat daar haaks op staat. En wordt gedwongen tot filosoferen. Wie denkt aan het debat te ontkomen, door een comfortabele ‘middenpositie’ in te nemen, komt eveneens bedrogen uit. Ieder standpunt – hoe neutraal het ook lijkt – is zelf namelijk ook een positie in het debat, en onderwerp van filosofische discussie.

De conflicten op het gebied van controversieel immaterieel erfgoed zijn niet uitsluitend rationeel; iedere deelnemer heeft een eigen referentiekader, waar de eigen achtergrond, levensverhalen en gevoelens een belangrijke rol in spelen. Een ‘gesprek’ over controversieel erfgoed waarin voor dit aspect geen centrale rol is weggelegd, zal dan ook nooit een goed gesprek kunnen worden; het zal blijven steken in een voortdurende herhaling van de beginposities van de deelnemers.

De filosofische traditie biedt ruim 2500 jaar aan perspectieven en methoden om uit de eigen positie los te komen, de ander te ontmoeten, en een even stevig als respectvol gesprek aan te gaan. Een gesprek waarin ruimte is voor ieders inbreng, denkbeelden en emoties – maar waarin de argumenten uiteindelijk het laatste woord hebben.

De filosofie reikt ons talloze voorbeelden aan van dergelijke goede gesprekken. Zij kan bijdragen aan het losweken van de vaste posities als het om controversieel erfgoed gaat. Is het beroep op traditie in een discussie bijvoorbeeld een troefkaart of juist een flauwe doodoener? De filosofische discussie over dergelijke thema’s levert een essentiële bijdrage aan het debat over controversieel immaterieel erfgoed.

– Job Veltman

STUDENT FILOSOFIE AAN DE RABBOUD UNIVERSITEIT NIJMEGEN

Stap 1. Inzicht in de aard van controverses

In de eerste stap (in 2018) wil het Kenniscentrum meer inzicht krijgen in de aard van de controverses. Daartoe gaan we in gesprek met de erfgoedgemeenschappen van wie het immaterieel erfgoed kritiek krijgt. Zo willen we meer inzicht krijgen waarom en hoe de geuite kritiek tot problemen leidt. Dit doen we door middel van een participatieve methode en observerende participatie.

Het Kenniscentrum heeft op dit moment wel al enig inzicht in de aard van controverses. In de genoemde voorbeelden van controversieel geworden immaterieel erfgoed zien wij een duidelijke trend: via het immaterieel erfgoed bespreken mensen bredere maatschappelijke thema’s. Zij discussiëren over de concreet zichtbare praktijk van het immaterieel erfgoed – bijvoorbeeld het pijproken of het paasvuur – maar ondertussen komen grote thema’s als milieu, volksgezondheid, dierenbescherming en racisme naar voren. Kortom: onder de kritische vragen die gesteld worden aan erfgoedgemeenschappen liggen complexe maatschappelijke vraagstukken.

Om de aard van de controverses vanuit zoveel mogelijk gezichtspunten te bekijken, brengen wij ook politiek-juridische, sociaal-economische en sociaal-culturele invloeden in kaart. Hierin wordt onder meer samengewerkt met het Erfgoed en Publieksgeschiedenis Laboratorium van de Universiteit Utrecht.

Stap 2. Vooronderzoek voor het ontwikkelen van een reflectiemethode

In de tweede stap (in 2019) wil het Kenniscentrum vooronderzoek doen dat als basis dient voor de praktische reflectiemethode die we willen ontwikkelen. Daartoe inventariseren we eerst bestaande reflectiemethoden, zoals die gebruikt worden binnen de ethiekfilosofie en cultuurfilosofie.

De ethiekfilosofie kijkt naar reflectie op het eigen handelen. Binnen de ethiekfilosofie bestaan geen algemeen aanvaarde waarden en normen, en wordt heel verschillend over zaken gedacht. Ethische problemen worden daarom vanuit verschillende perspectieven benaderd, de zogenoemde ‘multiperspectiviteit’. Multiperspectiviteit kent drie uitgangspunten. Ten eerste dat er verschillende invalshoeken zijn om een zaak te bekijken. Ten tweede dat mensen zich kunnen inleven in de perspectieven van anderen. Ten derde dat mensen zich kunnen losmaken van het eigen perspectief en daardoor kunnen reflecteren op de eigen houding. Het concept multiperspectiviteit willen wij gebruiken bij het ontwikkelen van onze reflectiemethode. Daarbij zijn wij ons ervan bewust dat het een grote uitdaging is multiperspectiviteit in de praktijk te brengen.

De cultuurfilosofie biedt aanknopingspunten voor de ontwikkeling van een praktische reflectiemethode. Immers, bij controversieel immaterieel erfgoed wordt door alle betrokkenen vanuit een bepaalde moraal gehandeld. De cultuurfilosofie, tot slot, bestudeert de veranderende maatschappij.

In het vooronderzoek bestuderen we ook andere, reeds ontwikkelde methodieken, zoals de methodiek van de Keti Koti Dialoog Tafel, ontwikkeld door Mercedes Zandwijken, en de methodiek van de Emotienetwerken, ontwikkeld door Hester Dibbits (Erasmusuniversiteit en Reinwardt Academie) en Marlous Willemsen (Imagine IC). De inzichten daaruit betrekken we bij het ontwikkelen van onze reflectiemethode.

Een speciale uitdaging vormt een mogelijk ethisch spanningsveld dat voortvloeit uit het 2003 UNESCO-verdrag. In het onderdeel *Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage* zijn twaalf ethische uitgangspunten opgenomen. Uitgangspunt 1 stelt dat erfgoedgemeenschappen zelf de leidende rol hebben om hun immaterieel erfgoed uit te voeren en te borgen. Uitgangspunt 6 stelt dat immaterieel erfgoed niet mag worden beoordeeld door externen. Anderzijds hecht UNESCO in de Operationele Richtlijnen veel waarde aan gezondheidszorg, milieu en gendergelijkheid. Immaterieel erfgoed mag niet in strijd zijn met mensenrechtenverdragen. In hoeverre is er een spanningsveld tussen de Ethische Principes en de Operationele Richtlijnen? Hoe kijken erfgoedgemeenschappen hier zelf tegen aan?

Stap 3. Opstellen conceptversie reflectiemethode

In de derde stap (2019) stellen we een conceptversie van onze praktische reflectiemethode voor controversieel immaterieel erfgoed op. Hiervoor gebruiken we de kennis uit het participatieve onderzoek met de erfgoedgemeenschappen uit stap 1 en uit het filosofisch vooronderzoek en onderzoek naar bestaande reflectiemethoden uit stap 2.

Stap 4. Toetsen conceptversie reflectiemethode

In de vierde stap (2020) toetsen we de ontwikkelde reflectiemethode door middel van twee casusstudies. We voeren de methode uit en evalueren deze met erfgoedgemeenschappen en andere stakeholders: biedt de methode voldoende concrete handvatten? Wat kunnen we verbeteren om de praktische toepasbaarheid verder te vergroten?

Stap 5. Opstellen definitieve reflectiemethode

In de vijfde stap (2020) scherpden we de reflectiemethode aan op basis van onze bevindingen uit de vierde stap. Deze aangescherpte versie evalueren we

Omgaan met kritiek

vraagt

reflectie

op de eigen houding

Als je de reflectiemethode

reflectie

gebruikt, kan de uitkomst
nooit goed of fout zijn:
het draait hier niet om
wiskunde, maar om ethiek

Het doel is bij te dragen
aan de kwaliteit van het

debat

Paardenmarkt Elst

We moeten in gesprek gaan met elkaar

De Elster paardenmarkt is echt een markt. Er komen jaarlijks handelaren met ongeveer 1300 paarden. De handel is dus hoofdzaak en niet het feestgedruis. We hebben door de jaren heen veel veranderd. 30 jaar geleden was de markt anders dan nu en deze zal over 30 jaar weer anders zijn.

Een paar jaar geleden is er vanuit de Raad van Dierenaangelegenheden een rapport opgesteld over de vraag: zijn paardenmarkten nog van deze tijd? Daar hebben veel mensen onderzoek naar gedaan en zijn er richtlijnen opgesteld. Dit rapport hebben we goed bekeken en vergeleken met hoe wij nu onze paardenmarkt organiseren. In onze ogen zitten we op de goede weg. Maar we hebben ook kritisch gekeken naar waar we nog dingen misten en aanbevelingen konden opvolgen. Hierbij vinden we het belangrijk om ook met de gemeente en de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) in gesprek te gaan.

We krijgen wel kritiek op de paardenmarkt. Recent had een kleine dierenrechtenorganisatie een bericht op Facebook gezet. Het was een kleine groep mensen, maar ze wisten veel media-aandacht te genereren. Op de dag zelf is echter niemand naar ons toe gekomen. Onze oproep is dan ook: kom naar ons met je kritiek, zodat wij de positieve punten daaruit kunnen halen en veranderen waar nodig. We moeten in gesprek met elkaar gaan. Zo'n gesprek kan aanzetten tot nadenken aan beide kanten.

Een stappenplan ter ondersteuning zou nuttig zijn. Dat kan je op dingen wijzen waar je nog niet aan hebt gedacht. Dit kan je dan elk jaar ter voorbereiding erop na slaan.

– Johan Huitink en Do Witjes,

RESPECTIEVELIJK VOORZITTER EN PENNINGMEESTER VAN DE STICHTING PAARDENMARKT ELST

met een klankbordgroep en met de erfgoedgemeenschappen die we in stap 4 hebben betrokken. Hierna stellen we de definitieve reflectiemethode op. Deze nemen we op in een handboek of tool.

Stap 6. Delen en uitvoeren van de reflectiemethode

De definitieve reflectiemethode willen we graag delen met derden. Als zesde stap (2020) organiseren we daarom een expertmeeting voor erfgoed specialisten waarin we de ontwikkelde methode toelichten.

In een latere fase organiseren we drie bijeenkomsten over één controversie, waarbij we de ontwikkelde reflectiemethode in de praktijk inzetten. Eerst organiseren we een verdiepende bijeenkomst met experts over een breder onderwerp uit het maatschappelijke debat en hoe dit bespreekbaar te maken, bijvoorbeeld dierenrechten of racisme. Welke vragen spelen er of zijn er te stellen rondom dit onderwerp? Doel van de expertmeeting is een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van de kennis over en perspectieven op het betreffende onderwerp. Vervolgens organiseren we een bijeenkomst met erfgoedgemeenschappen, waarbij we de ontwikkelde reflectiemethode toepassen. Op basis van de met de methode verzamelde voorkennis laten we in de derde bijeenkomst verschillende partijen met elkaar in gesprek gaan over het betreffende controversieel immaterieel erfgoed. Zo scheppen we de voorwaarden om verschillende stakeholders op een constructieve manier met elkaar in gesprek te laten komen.

Beoogd resultaat

Het resultaat dat we in 2020 opleveren is een handboek of tool met een methode om te reflecteren op controversieel immaterieel erfgoed en hoe in de praktijk om te gaan met discussie. De tool is inzetbaar voor alle betrokkenen, zowel erfgoedgemeenschappen, critici als erfgoedinstellingen, waaronder het Kenniscentrum zelf.

Met behulp van de tool kunnen mensen binnen erfgoedgemeenschappen gestructureerd op hun immaterieel erfgoed reflecteren. Een voorbeeld van een reflectievraag is: 'Wat zijn voor jou de kernwaarden van het immaterieel erfgoed?' Als de gemeenschap intern de reflectievragen uit de methode heeft beantwoord, kan zij vandaaruit op een open en respectvolle manier in debat gaan met haar critici en het 'algemene publiek'. Van belang is dat het verantwoorden van het immaterieel erfgoed bij de betreffende erfgoeddragers ligt, zoals het eerste ethische uitgangspunt van UNESCO benoemt. De erfgoeddragers blijven hun vragen en antwoorden zelf formuleren.

Als je de reflectiemethode gebruikt, kan de uitkomst nooit goed of fout zijn. Het draait hier niet om wiskunde, maar om ethiek. Een debat is nooit klaar en de uitkomst is nooit volledig. Steeds opnieuw moet je alle perspectieven vertellen, verklaren en uitlegen. Dat is multiperspectiviteit.

Welke erfgoedgemeenschappen zijn betrokken?

In deze onderzoekslijn werken we nauw samen met verschillende erfgoedgemeenschappen die de vraag hebben: hoe ga je om met kritiek? Deze erfgoedgemeenschappen participeren in verschillende stappen van het onderzoek, met name bij het in kaart brengen van de aard van de controverses en bij het ontwikkelen en toetsen van de uiteindelijke reflectiemethode.

Daarnaast maken beoefenaren uit de betrokken erfgoedgemeenschappen deel uit van de klankbordgroep. Zo zorgen we dat erfgoedgemeenschappen zelf inspraak en een controlerende rol hebben in het proces.

Onze netwerkpartners

In stap 1, 4 en 6 verricht het Kenniscentrum onderzoek onder de betrokken erfgoedgemeenschappen. Met hen werken we gedurende de hele onderzoekslijn nauw samen.

Tijdens het vooronderzoek naar de verschillende reflectiemethoden en bij het opstellen van de reflectiemethode werken we samen met René ten Bos. René ten Bos is filosoof en hoogleraar aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Ook is René sinds april 2017 de Denker des Vaderlands.

Bij het in kaart brengen van de politiek-juridische, sociaal-economische en sociaal-culturele invloeden werken we samen met het Erfgoed en Publieksgeschiedenis Laboratorium van de Universiteit Utrecht.

CONTACTPERSONEN

Contactpersonen van deze onderzoekslijn zijn Marieke Helsen MA, MEd en Susanne Verburg MA.

U kunt hen bereiken via: m.helsen@immaterieelerfgoed.nl
of s.verburg@immaterieelerfgoed.nl.

Onderzoek verbinding tussen heden en verleden

Burgers zijn mede-eigenaars van het verleden

De verbinding tussen heden en verleden is een belangrijke pijler van onderzoek en onderwijs binnen het departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis van de Universiteit Utrecht. Daarbij besteden we speciale aandacht aan vragen rondom macht: welke rol spelen historische referenties in de vorming van individuele en collectieve identiteiten, en welke processen van in- en uitsluiting komen daarbij kijken? Welke sporen uit het verleden krijgen (geen) erfgoedstatus, en waarom? En wie heeft het eigenlijk voor het zeggen in besluiten over het bewaren, behouden, labelen, interpreteren en – al dan niet digitaal – toegankelijk maken van sporen uit het verleden? De tijd dat louter academisch gevormde historici onze blik op de geschiedenis bepalen, ligt immers ver achter ons. Burgers zijn zelf op allerlei manieren met het verleden bezig, bijvoorbeeld als initiatiefnemers van (digitale) musea en archieven, als spelers van historische games, als ‘draggers’ van tradities of als actievoerders tegen historische (stand)beelden. Het is daarom tijd om ook hen te erkennen als mede-eigenaars van het verleden.

Om de reflectie op de macht van het verleden in het heden te stimuleren, hebben we onlangs een Erfgoed en Publieksgeschiedenis Laboratorium opgezet: eplab.sites.uu.nl. Dit overlegplatform binnen de Universiteit Utrecht richt zich op de verbinding van onderzoek, onderwijs en praktijk van erfgoed en publieksgeschiedenis. Dit betekent dat we lezingen en andere bijeenkomsten voor erfgoedprofessionals, onderzoekers en studenten organiseren om kennis en ervaringen uit te wisselen. Daarnaast ontwikkelen we samen met maatschappelijke partners uit Utrecht en omgeving onderzoeksprojecten die belangrijke vragen rondom erfgoed en publieksgeschiedenis aanpakken en waarin Master- en Bachelor-studenten een prominente rol kunnen spelen. Wij zijn dan ook verheugd over onze samenwerking met Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, waarmee we een binnenkort te starten project over Controversieel Erfgoed en Identiteitspolitiek opzetten.

– Dr. Marijke Huisman

UNIVERSITAIR DOCENT PUBLIEKSGESCHIEDENIS, EDUCATIE EN BURGERPARTICIPATIE,
DEPARTEMENT GESCHIEDENIS EN KUNSTGESCHIEDENIS, UNIVERSITEIT UTRECHT

